

РОЗДІЛ I

Теорія виховання

УДК 373.3.015.31:612.6.057

Катерина Десятник, Софія Теслюк –
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Теоретичні основи статевого виховання дітей молодшого шкільного віку

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових підходів щодо визначення поняття «статеве виховання» з позицій педагогіки й психології. Виявлено, що статеве виховання є складовою частиною загального виховного процесу школи та сім'ї, спрямованою на формування свідомості дитини у відповідності з її належністю до певної статі, цілісної особистості хлопчика та дівчинки, оволодіння молодим поколінням моральною культурою у сфері взаємин статей, підготовку до сімейного життя, відповідального батьківства. Визначено основні принципи (врахування вікових та індивідуальних особливостей статі, зрозумілість, диференційований підхід, поетапність і послідовність, правдивість, єдність моральних знань і реальної поведінки) та завдання статевого виховання (формування відповідних (чоловічих чи жіночих) рис поведінки, культивування дружби і любові у взаєминах хлопців та дівчат, прищеплення навичок особистої гігієни, формування здорового способу життя тощо). Проаналізовано вікові особливості статевого виховання дітей молодшого шкільного віку. Наголошується на необхідності співробітництва школи і сім'ї, підвищення рівня педагогічної культури батьків з проблеми статевого виховання дітей молодшого шкільного віку, залученню їх до виховного процесу.

Ключові слова: статеве виховання, діти молодшого шкільного віку, принципи статевого виховання, завдання статевого виховання, взаємодія сім'ї і школи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна реформа загальної середньої освіти в Україні зумовлює докорінні зміни підходів до організації навчання й виховання, що полягають у переорієнтації освітньої системи на розвиток компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві, здобуття знань та умінь, які готують дитину до вирішення життєвих завдань, формування цінностей і ставлень, потреби дотримуватися здорового способу життя. Відповідно до Закону України метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству.

Відтак державні документи з питань освітньої політики визначають пріоритетність інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, передбачають знання і розуміння учнями загальнолюдських та національних цінностей, цінностей сімейного життя, самостійності у прийнятті рішень, збереження фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я. Щоб розв'язати ці завдання, потрібно підвищити ефективність усіх напрямів виховання, зокрема статевого, в сучасному навчально-виховному процесі, в сім'ї та громадськості.

Особлива увага до проблем статевого виховання зумовлена низкою причин, серед яких найважливіші: прискорений розвиток дітей (акселерація); незадовільний рівень обізнаності неповнолітніх з питань статевої сфери, низька якість і сумнівні шляхи отримання такої інформації (однолітки, засоби масової інформації тощо); сексуальність підлітків та пов'язані з нею проблеми (репродуктивне здоров'я, ризикована поведінка, інфекції, що передаються

статевим шляхом, у тому числі ВІЛ, незапланована вагітність); нівелювання більшістю неповнолітніх моральних цінностей та ін. [9, с. 6]. З огляду на це, одним з важливих завдань, що стоять перед сучасною освітою, є статеве виховання дітей та молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-практичні аспекти проблеми статевого виховання дітей та підлітків з позиції психології та педагогіки досліджували: Г. Бреслав, О. Василенко, Л. Виготський, О. Жаворонко, Д. Ісаєв, В. Каган, О. Кікінежді, С. Ковальов, Д. Колесов, Я. Корчак, І. Кон, В. Кравець, Т. Кравченко, Л. Слинко, Ю. Тарнавський, А. Фром, З. Фрейд, Б. Хасан, А. Хрипкова, І. Юнда, Т. Юферєва та ін. У роботах науковців розглядаються питання виховання адекватного ставлення до представників протилежної статі, з'ясовуються основні психофізіологічні відмінності представників різної статі та віку, висуваються пропозиції щодо методичного забезпечення виховного впливу.

Мета статті – розкрити теоретичні засади проблеми статевого виховання дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що проблема дослідження зумовлює необхідність розкриття сутності поняття «статеве виховання». У сучасній педагогічній довідковій літературі статеве виховання трактується як складова частина загального процесу виховної роботи сім'ї і школи, спрямована на формування свідомості дитини у відповідності з її належністю до певної статі, забезпечення умов для її нормального психосексуального розвитку [10, с. 433], оволодіння нормами взаємин із представниками протилежної статі, а також правильне ставлення до питань статі [3, с. 319].

Д. Ісаєв вважає, що статеве виховання фактично розпочинається з перших років життя дитини і триває впродовж усіх вікових періодів її становлення як особистості взагалі та як представника певної статі. Цей процес відбувається завдяки тому, що дитина постійно включена в усю складну систему життєдіяльності людей [4, с. 70].

Статеве виховання, як зазначає В. Кравець, – це організований і цілеспрямований процес формування фізичних, психічних і моральних якостей особистості, установок, що визначають корисне для суспільства ставлення людини до протилежної статі та високоморальні стосунки між статями [6, с. 61].

На переконання В. Кагана, статеве виховання – це процес систематичного, свідомо запланованого і здійснюваного виховання, що передбачає певний кінцевий результат дії – формування статевої свідомості та поведінки [5, с. 32].

На думку А. Кузьмінського, статеве виховання – це процес оволодіння молодим поколінням моральною культурою у сфері взаємин статей, формування в нього потреб керуватися в стосунках осіб протилежної статі нормами моралі [8, с. 189].

Науковці (В. Благінін, Н. Белкіна) наголошують на особливій ролі сім'ї у процесі статевого виховання дітей. З їхнього погляду, статеве виховання полягає у формуванні свідомості дитини у відповідності з її належністю до певної статі, забезпеченні умов для нормального психосексуального розвитку особистості, засвоєнні суспільно усталених нормативів статевої поведінки і здійснюється завдяки характеру спілкування дитини у колі сім'ї, змісту гри, занять та навчання, орієнтованих на успішне виконання статевих ролей – хлопчика, юнака, сина, нареченого, батька, чоловіка (для жіночої статі відповідно) [1, с. 181].

Разом з тим прямо або опосередковано на формування особистості впливають не лише певні особи, сімейний і шкільний устрій, а й вулиця, громадські установи, суспільний лад. Іншими словами, виховує все, але не всі можуть бути вихователями. Основне завдання вихователя у процесі статевого виховання – оптимально узгодити свої позитивні виховні зусилля з реальним, діалектично-суперечливим життям [9, с. 7].

Вищезазначене дає підстави зробити узагальнення, що *статеве виховання* – це систематичний, свідомо спланований вплив на формування статевої свідомості і поведінки дітей, становлення цілісної особистості хлопчика та дівчинки, здатних розуміти психологічні і фізіологічні особливості статей згідно соціальних і моральних норм.

При цьому статеве виховання передбачає здобуття інформації медико-біологічного характеру, грамотної, систематизованої, адаптованої до відповідного віку системи

юридичних знань з питань шлюбно-сімейних відносин, гігієни дівчини і хлопця, формування відповідального ставлення за свої дії та вчинки, відповідального батьківства.

Варто зазначити, що ефективність статевого виховання залежить від дотримання відповідних *принципів*, що впливають із загальних принципів виховної роботи. Зокрема О. Кузнецова до них відносить:

- 1) врахування вікових та індивідуальних особливостей статі;
- 2) врахування інтелектуального рівня, наявних знань про статі;
- 3) зрозумілість;
- 4) диференційований характер, адресність;
- 5) індивідуальний підхід;
- 6) поетапність і послідовність;
- 7) правдивість;
- 8) єдність моральних знань, установок і реальної поведінки, взаємин між статями [7, с. 70].

Відповідно до вищевказаних принципів В. Кравцем були сформульовані *основні завдання статевого виховання*: здійснення гетерогенної соціалізації, метою якої є формування відповідних (чоловічих чи жіночих) рис поведінки та правильне ставлення до протилежної статі; формування таких якостей, що лежать в основі гетеросексуальних стосунків (честь, вірність, гідність); культивування дружби і любові у стосунках хлопців та дівчат; прищеплення навичок особистої гігієни, формування здорового способу життя; організація статевого самовиховання школярів; вироблення вміння оцінювати свій стан, свої сексуальні прояви [6, с. 76].

Педагоги й психологи (А. Гончаренко, Д. Ісаєв, В. Каган, В. Кравець, О. Кузнецова) зауважують, що інформація з питань дітонародження, статевих проблем має бути спрямована до дітей з урахуванням їх вікових особливостей. Учені класифікують запитання дітей з проблем статі за наступними віковими періодами: до 2–3 років викликає зацікавлення власне тіло, зокрема статеві органи, з'ясовуються ознаки відмінностей хлопчиків і дівчаток, чоловіків і жінок; до 3–4 років допитуються, звідки беруться діти, чому в жінок бувають такі великі животи; до 5–6 років цікавляться тим, як потрапляють діти в живіт до мами, яким чином звідти виходять, як вони живуть у животі і розвиваються; у 6–8 років інтерес дітей ускладнюється, вони хочуть знати, яка роль тата в появі дітей, чому дітки схожі на маму й тата та ін. [2].

Віковими особливостями дітей молодшого шкільного віку є незначний соціальний та моральний досвід, підвищену емоційність, вразливість і водночас пластичність до морально-етичних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно розширювати коло спілкування. Основними потребами дитини в початкових класах є необхідність у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, світу, у дружбі, товариськості, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань та вмінь для пізнання довкілля

Водночас у молодшому шкільному віці (за М. Фіцулою) відбувається самоусвідомлення дітьми своєї статевої належності, закладаються психологічна та емоційна основи сексуальності – сором'язливість чи розв'язність, різкість чи м'якість, ласкавість чи грубість, доброта чи злість, щедрість чи скупість тощо. Еротична чутливість виявляється через внутрішню рецепцію (зона геніталій). У цьому віці діти активно засвоюють принципи спілкування людей різної статі. Більшість молодших школярів ще шукають розгадку секрету дітонародження, таємниці материнства.

У процесі статевого виховання молодших школярів важливо прагнути до того, щоб у дітей 7–11 років були сформовані такі уявлення (В. Марков):

- були обізнані про початок статевого дозрівання та очікуваних змін в організмі;
- про біологічну сторону репродуктивної функції, мали уявлення про дітонародження;
- знали про зміну в емоційній сфері (коливання настрою, можливе посилення конфліктності у стосунках з оточуючими, про перше кохання тощо) і соціальній сфері (у зв'язку з настанням статевої зрілості змінюється статус дитини, до неї висувуються вищі вимоги, об'єктивно зростає самостійність, відповідальність за свою поведінку, деяка автономія від дорослих та ін.);

–знали, що дружба – це багатогранний прояв стосунків;
–розуміли, як можна будувати взаємини всередині сім'ї на принципах взаємної поваги й рівності.

Батьки й учителі-вихователі завжди мають пам'ятати, що у системі формування особистості провідне завдання полягає в тому, щоб забезпечити достатнє морально-духовне виховання майбутніх Матері й Батька, які б з високою відповідальністю ставилися до формування власної сім'ї, до виховання своїх дітей. Саме родина разом зі школою повинні допомагати дітям засвоїти основи людської культури, підготуватися до самостійного життя.

Доречно наголосити, що статеve виховання розпочинається, насамперед, у сім'ї, навіть якщо батьки не надають цьому належної уваги. Часто вони не усвідомлюють, що основи статевого виховання дитини закладаються через їхні власні установки та особистий приклад. Статеve виховання у сім'ї – це важливий інструмент, за допомогою якого батьки можуть направити розвиток дітей в певне русло, заклавши тим самим фундамент їхньої свідомої статевої поведінки в дорослому житті [9, с. 14].

За таких обставин важливою умовою ефективної виховної роботи є налагодження співробітництва школи і сім'ї, яке б забезпечувало належний рівень педагогічної культури батьків, зокрема з проблеми статевого виховання дітей молодшого шкільного віку. Тісний взаємозв'язок учителя з рідними учнів може розвиватися завдяки педагогічній освіті батьків і залученню їх до виховного процесу. Класний керівник повинен дбати про розвиток педагогічних знань батьків, запрошувати їх на загальношкільні та класні заходи: збори, лекції на педагогічні теми, конференції з обміну досвідом, батьківські дні, зустрічі, бесіди, консультації, сприяти налагодженню взаємодії та взаєморозумінню, вирішенню питань з окресленої проблеми виховання.

Визначальною умовою взаємодії батьків і педагога є вичерпне уявлення про зміст виховної діяльності, можливість порозуміння щодо завдань і засобів виховного впливу заради благополуччя дитини, адекватність та взаємоузгодженість виховних дій, спрямованість до запланованого кінцевого результату.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Формування статевої культури особистості, підготовка її до свідомої реалізації гендерних ролей, статево зумовлених соціальних стандартів поведінки є одним із важливих аспектів виховання, які готують дитину до вирішення життєвих завдань. Статеve виховання молодших школярів необхідно здійснювати у взаємодії сім'ї і школи, систематично, послідовно, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей, відповідно до рівня їх психічного і фізичного розвитку. Важливо дотримуватись принципу правдивості, зрозумілості, єдності моральних знань, настанов і реальної поведінки, забезпечувати формування у дітей молодшого шкільного віку відповідних чоловічих, жіночих рис, правильне ставлення до протилежної статі, становлення таких якостей, як честь, вірність, гідність, культивування дружби та поваги у стосунках хлопчиків та дівчаток.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в пошуку ефективних засобів статевого виховання молодших школярів в умовах взаємодії сім'ї, школи, громадськості.

Джерела та література:

1. Балагінін Н. І. Родинно-сімейна енциклопедія / В. М. Благінін, Н. І. Белкіна // За заг. ред. Ф. С. Аврата. – К. : Богдана, 1996. – 438 с.
2. Гончаренко А. М. Особливості виховання гуманних взаємин хлопчиків і дівчаток дошкільного віку / А. М. Гончаренко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 2. – С. 102–109.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Исаев Д. Н. Половое воспитание и психогигиена пола у детей / Д. Н. Исаев, В. Е. Каган. – Л. : Медицина, 1980. – 184 с.
5. Каган В. Е. Психосексуальное воспитание детей и подростков. / В. Е. Каган. – Л. : Медицина, 1990. – 87 с.
6. Кравець В. П. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя / В. П. Кравець. – Тернопіль : Богдан, 1997. – 180 с.
7. Кузнецова О. А. Статеve виховання як педагогічна проблема / О. А. Кузнецова // Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського : Збірник наукових праць. – Одеса, 2002. – Вип. 4–8. – С. 66–73.

8. Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання : навч. посіб / А. І. Кузьмінський. – Київ : Знання, 2006. – 328 с.
9. Лещук Н. О. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, О. А. Голоцван, Я. М. Сивохоп. – К., 2014. – 136 с.
10. Педагогічний словник / За ред. дійсн. члена АПН України М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.

References

1. Balahinin N. I. Rodynno-simeina entsyklopediia / V. M. Blahinin, N. I. Belkina // Za zah. red. F. S. Avrata. – K. : Bohdana, 1996. – 438 s.
3. Honcharenko A. M. Osoblyvosti vykhovannia humannykh vziaemyn khlopchykiv i divchatok doshkilnoho viku / A. M. Honcharenko // Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. – K. : Nauk. dumka, 1999. – Kn. 2. – S. 102–109.
4. Honcharenko S. U. Ukrainyskiy pedahohichnyi slovnyk / S. U. Honcharenko. – K. : Lybid, 1997. – 376 s.
5. Ysaev D. N. Polovoe vospytanye u psikhohyuena pola u detei / D. N. Ysaev, V. E Kahan. – L. : Medytsyna, 1980. – 184 s.
6. Kahan V. E Psykhoseksualnoe vospytanye detei y podrostkov. / V. E. Kahan. – L. : Medytsyna, 1990. – 87 s.
7. Kravets V. P. Psykholoho-pedahohichni osnovy pidhotovky shkoliariv do simeinoho zhyttia / V. P. Kravets. – Ternopil : Bohdan, 1997. – 180 s.
8. Kuznetsova O. A. Stateve vykhovannia yak pedahohichna problema / O. A. Kuznetsova // Naukovyi visnyk PDPU im. K. D. Ushynskoho : Zbirnyk naukovykh prats. – Odesa, 2002. – Vyp. 4-8. – S. 66-73.
9. Kuzminskyi A. I. Pedahohika rodynnoho vykhovannia : navch. posib / A. I. Kuzminskyi. – Kyiv : Znannia, 2006. – 328 s.
10. Leshchuk N. O. Stateve vykhovannia i reprodutyvne zdorovia pidlitkiv ta molodi : navch. posib. / N. O. Leshchuk, Zh. V. Savych, O. A. Holotsvan, Ya. M. Syvokhop. – K., 2014. – 136 s.
11. Pedahohichnyi slovnyk / Za red. diisn. chlena APN Ukrainy M. D. Yarmachenka. – K. : Pedahohichna dumka, 2001. – 514 s.

Десятник Екатерина, Теслюк София. Теоретические основы полового воспитания детей младшего школьного возраста. В статье осуществлен теоретический анализ научных подходов к определению понятия «половое воспитание» с позиций педагогики и психологии. Выявлено, что половое воспитание является составной частью общего воспитательного процесса школы и семьи, направленной на формирование сознания ребенка в соответствии с его принадлежностью к определенному полу, целостной личности мальчика и девочки, овладение молодым поколением нравственной культурой в сфере взаимоотношений полов, подготовке к семейной жизни, ответственного отцовства. Определены основные принципы (учет возрастных и индивидуальных особенностей пола, понятность, дифференцированный подход, поэтапность и последовательность, правдивость, единство нравственных знаний и реального поведения) и задачи полового воспитания (формирование соответствующих (мужских или женских) черт поведения, культивирование дружбы и любви в отношениях ребят, привитие навыков личной гигиены, формирования здорового образа жизни и т.п.). Проанализированы возрастные особенности полового воспитания детей младшего школьного возраста. Подчеркивается необходимость сотрудничества школы и семьи, повышение уровня педагогической культуры родителей по проблеме полового воспитания детей младшего школьного возраста, привлечению их к воспитательному процессу.

Ключевые слова: половое воспитание, дети младшего школьного возраста, принципы полового воспитания, задачи полового воспитания, взаимодействие семьи и школы.

Desyatnyk Kateryna, Tesliuk Sofia. The theoretical foundations of sex education of junior schoolchildren. The article deals with the theoretical analysis of scientific approaches to the definition of the concept "sex education" from the perspective of pedagogy and psychology. It was revealed that sex education is an integral part of the general educational process of school and family aimed at the formation of the child's consciousness in accordance with his belonging to a certain gender, the integral personality of the boy and girl, the mastery of young generation by the moral culture in the sphere of relationships between the genders, preparation for family life, responsible paternity. There were determined the main principles (taking into account the age and individual characteristics of a gender, understandability, differentiated approach, stepping and consistency, truthfulness, unity of moral knowledge and real behavior) and the tasks of sex education (formation of the corresponding (male or female) features of behavior, cultivation of friendship and love in relationships of boys and girls), inculcation of personal hygiene skills, formation of a healthy lifestyle, etc.). Age features of sex education of junior schoolchildren are analyzed. It is emphasized on the necessity of cooperation between the school and the family, raising the level of pedagogical culture of parents on the problem of sex education of junior schoolchildren and their involvement into the educational process are underlined.

Keywords: sex education, junior schoolchildren, principles of sex education, tasks of sex education, family and school cooperation.